

”הקובע מקום לתפילתו”

אפרת אמיתי

שתי מימרות תלמודיות - בבבלי ובירושלמי - עוסקות בייחוד המקום לתפילה. המימרות הללו שונות בניסוחיהן ובמגמותיהן, והן משתלשלות אל דברי הגאונים, הראשונים והאחרונים. בחינת פרשנותן, הפסיקה שנגזרה מהן וטעמיה חושפת גם מגוון יחסים בין העבודה שבלב ובפה לבין המקום

ההלכה עוסקת בהכנת המקום המיועד לתפילה. היא קובעת בביורור שראוי להתפלל בבית כנסת¹ ופוסקת בשאלות הנוגעות לכבוד מקום התפילה ובשאלה בדבר מקום התפילה המועדף - בית המדרש או בית הכנסת. מאמר זה יתמקד בייחוד מקום קבוע לתפילה.

שני התלמודים במסכת ברכות נדרשים לקביעת מקום מיוחד שבו ראוי שהאדם יתפלל תמיד. כך נאמר בתלמוד הבבלי: ”אמר רבי חלבו אמר רב הונא: כל הקובע מקום לתפלתו א להי אברהם בעזרו. וכשמת אומרים לו: אי עניו, אי חסיד, מתלמידיו של אברהם אבינו [...]” (בבלי, ברכות ו ע”ב); ”ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: כל הקובע מקום לתפלתו אויביו נופלים תחתיו” (שם ז ע”א).² ובתלמוד הירושלמי: ”ר’ אבא רבי חייה בשם רבי יוחנן: צריך אדם להתפלל במקום שהוא מיוחד לתפילה [...] א”ר תנחום בר חנינא: צריך אדם לייחד לו מקום בבית הכנסת להתפלל” (ירושלמי, ברכות ד, ד).

כל אחד משני התלמודים מכוון לנתיב התייחסות שונה לקביעת המקום לתפילה. השוני מתבטא בהיקף החובה לקבוע מקום לתפילה וברמת הציפייה מהמון העם לעשות זאת: האם יש נורמה המחייבת כל אחד ואחד לקבוע מקום לתפילתו?

התלמוד הירושלמי רואה בקביעת מקום לתפילה חובה הלכתית. במסגרת הלכות תפילה קובעים אמוראי ארץ ישראל שאדם צריך להתפלל במקום שיוחד לתפילה, וכן שעליו לקבוע מקום לתפילתו בבית הכנסת. התלמוד הבבלי, לעומת זאת, אינו נוקט לשון מחייבת. רבי חלבו בשם רבי הונא משבח את מי שקובע מקום לתפילתו וכורך בקביעת המקום לתפילה מעין סגולה לעזרת ה' למתפלל. ועוד הוא מציין שאת מי שקובע מקום לתפילתו מספידיים אחרי מותו כתלמידו של אברהם אבינו. השבח הגדול הזה מעורר תמיהה. הראשונים ניסו לתרץ מדוע מי שקובע מקום לתפילתו מוערך עד כדי כך שהוא נחשב לתלמידו של אברהם אבינו.

1 ירושלמי, ברכות ד, ד, וכך נפסק בשולחן ערוך, או”ח צ, ט.

2 על פי גרסת הר”ף והרשב”א וכן על פי כתבי יד פריז ופירנצה, המימרה השנייה היא ”כל הקובע מקום לתורתו אויביו נופלים תחתיו”. על כן לא אתעסק בשאלת ההבדל בין ה'סגולות' השונות הנזכרות במימרות השונות.

נראה שהפער בין התלמודים משפיע על ההתייחסות של פרשני הגמרא ושל הפוסקים השונים לניתוח החובה ההלכתית לקבוע מקום לתפילה ולפירוש המשמעות של קביעת המקום. מכאן מתפתחים גם יחסי גומלין מעניינים בין ההלכה לאגדה. באמצעות התבוננות בפרשנים השונים אנסה לגבש תמונה הלכתית כוללת של החובה לקבוע מקום לתפילה ושל העמדה הנפשית שקביעת המקום אמורה לעורר במתפלל.

כבר בתקופת הגאונים נפסק להלכה כתלמוד הירושלמי, שכל אדם חייב לקבוע מקום לתפילה. רב עמרם גאון שלח ליהודי ספרד סידור תפילה לכל ימי השנה. בהקדמתו לתפילת עמידה הציב הלכות תפילה, ובהן ההלכה שאדם צריך לקבוע מקום לתפילתו. הוא מצטט שם את המקורות הרלוונטיים משני התלמודים.³ גם רב אחאי גאון בשאלות קובע שאדם צריך לקבוע לו מקום לתפילה: "מיתבעי ליה לבר ישראל למיקבע דוכתא לצלותא" (שאלות דרב אחאי, ויצא כב). (תרגום: חייב בן ישראל לקבוע מקום לתפילה). ואולם רב אחאי אינו מתייחס כלל לחובה המוזכרת בירושלמי. נראה שהוא קובע הלכה רק על סמך המימרה בתלמוד הבבלי.

לעומתו רבים מהראשונים על הבבלי המתייחסים להלכה לקבוע מקום לתפילה מזכירים גם את הירושלמי. אומנם הם מפרשים את הבבלי, אך ברור שקביעת ההלכה נשענת גם על החובה המוחלטת המופיעה בירושלמי. אפשר ללמוד מכאן שאין די בתשבחות שחולק הבבלי למי שקובע מקום לתפילתו כדי להפוך את קביעת המקום לתפילה לנורמה המחייבת כל אדם מישראל.

בקרב הראשונים מסתמנים שלושה כיוונים פרשניים. כל כיוון משיב אחרת לשאלה היכן צריך לקבוע מקום לתפילה, ומכל אחד מהם עולה הלך רוח שונה לגבי העמידה בתפילה ויחס שונה כלפי קביעות התפילה.

א. קביעת מקום מיוחד בתוך בית הכנסת

על פי פשט הירושלמי אדם צריך לקבוע לו מקום בבית הכנסת. כך כותב בעל 'הגהות מימוניות': " ואפילו באותו בית הכנסת לא ישנה מקום תפלתו פעם בזוית זו ופעם בזוית זו", וכך פוסק גם רבי יעקב בן הרא"ש: "ואין די לו במה שיקבע לו בית הכנסת להתפלל בה תדיר אלא גם בבית הכנסת שקובע בה צריך שיהיה מקומו קבוע וידוע ולא ישב היום כאן ולמחר במקום אחר" (ארבעה טורים, או"ח הלכות תפילה צ).

הבית יוסף מבסס את קביעתו של הטור על דברי בעל 'הגהות מימוניות' שהבאנו לעיל ועל דברי הרא"ש בפירושו לגמרא: "לא בעי למימר שיהא רגיל להתפלל בבית הכנסת אחת אבל אם הוא מתפלל באחת בשני מקומות שפיר דמי דאמרין בירושלמי פרק תפלת השחר: אמר

עַז דְּבוּרָה • הקובע מקום לתפילתו

רבי תנחום ברבי חייה צריך אדם ליחד לו מקום בבית הכנסת" (רא"ש, ברכות פרק א). הבית יוסף מסביר שלפי הרא"ש לא מספיק שאדם יקבע בית כנסת אחד שבו יתפלל באופן תדיר, אלא גם בתוך אותו בית כנסת הוא צריך לקבוע מקום, כפי שנאמר בירושלמי:

אף פסיקת ההלכה אצל הרא"ש ובהסבר של הבית יוסף אינה מתבססת רק על הבבלי אלא גם על הירושלמי. רבי יוסף קארו ממשיך בכיוון זה גם בשולחן ערוך ופוסק: "יקבע מקום לתפלתו, שלא ישנהו אם לא לצורך. ואין די במה שיקבע לו בית הכנסת להתפלל, אלא גם בבית הכנסת שקבוע בה צריך שיהיה לו מקום קבוע" (שולחן ערוך, או"ח צ, יט).

ייתכן שאת טעמו של השולחן ערוך אפשר ללמוד מסעיף אחר המשווה את התפילה ואת דיניה לקורבנות:

התפלה היא במקום הקרבן, ולכך צריך לזהר שתהא דוגמת הקרבן בכוונה ולא יערב בה מחשבה אחרת, כמו מחשבה שפוסלת בקדשים; ומעומד, דומיא דעבודה; **קביעות מקום כמו הקרבנות, שכל אחד קבוע מקומו לשחיטתו ומתן דמיו, ושלא יחוץ דבר בינו לקיר, דומיא דקרבן שהחציצה פוסלת בינו לכלי; וראוי שיהיו לו מלבושים נאים מיוחדים לתפלה, כגון בגדי כהונה, אלא שאין כל אדם יכול לבזבז על זה; ומכל מקום טוב הוא שיהיו לו מכנסים מיוחדים לתפלה, משום נקיות (שם צח, ד).**⁴

על פי הסעיף הזה, קביעות המקום אמורה להזכיר לעומד בתפילה שהתפילה באה במקום קורבן. כשם שאת הקורבן צריך להקריב במקום מסוים, כך גם את התפילה צריך להתפלל תמיד באותו מקום. הסבר דומה מביא ריא"ף, רבי יאשיהו פינטו, מגדולי סוריה במאה השבע-עשרה, בפירושו לעין יעקב: כידוע, התפילות נתקנו כנגד התמידים, שהוקרבו במקום קבוע, ועל כן כל מי שמתפלל במקום קבוע כאילו הקריב קורבן תמיד.

הסבר נוסף של ריא"ף מתאים למיקום ההלכה בירושלמי. ההלכה בירושלמי שיש לייחד מקום בבית הכנסת לתפילה, נזכרת בפירוש הגמרא למשנה בברכות: "רַבִּי אֶלְיָעָזָר אָמַר, הָעוֹשֶׂה תְּפִלָּתוֹ קָבַע, אֵין תְּפִלָּתוֹ תַּחְנוּנִים" (משנה, ברכות ד, ז). ריא"ף מסביר שבחירתו של אדם לחזור שוב ושוב אל מקום תפילתו הקבוע מעידה שתפילתו אינה כמשא עליו, שזוהי תפילת תחנונים. הוא אינו 'זורק' ממנו את תפילתו, כאדם הנפטר מהמשא הכבד שעליו, אלא מקפיד ללכת אל מקומו הקבוע, ושם הוא עומד לפני קונו.

4 את הרעיון אפשר למצוא בסיכום הטעמים האפשריים להלכתנו אצל אלון ארביב, **ספר מורא מקדש אריג פז**, נתניה תשע"ב, עמ' 321.

המהרש"א מסביר שהשומר על מקום קבוע בבית הכנסת מוכיח שהוא מייחד את שמו של הקדוש ברוך הוא, ואילו מי שמחליף את מקומו מבטא בכך את רצונו לשאוב כוחות מהמקום שבו הוא נמצא.⁵

הבנתו של השולחן ערוך התקבלה להלכה. גם בספרי ההלכה של ימינו מופיעה החובה לקבוע מקום לתפילה בתוך בית הכנסת.⁶

ב. קביעת בית כנסת אחד לתפילה

ספר הכלבו מפרש את המימרה בבבלי בכיוון שונה מעט: "הקובע מקום לתפלתו אלהי אברהם בעזרו, פירוש, שהולך בכל יום בבית הכנסת אחד ואינו הולך פעם בזה ופעם בזה" (כלבו יא). על פי הכלבו, יש להתמיד בתפילה באותו בית כנסת ולא להחליף בין בתי הכנסת בכל תפילה. הוא מקצר בדבריו, אינו מסביר את הרעיון העומד מאחוריהם ואף אינו מתייחס לדעות האחרות.

הרשב"א בחידושו על אגדות הש"ס מתאר את הלך הרוח הראוי לתפילה ואת תרומתה של קביעת מקום אחד לתפילה להלך הרוח הזה.⁷ הרשב"א אינו מבהיר היכן בדיוק צריך לקבוע מקום לתפילה, ועל כן קשה למקם את דבריו ולזהותם עם אחת משלוש הדעות המובאות כאן, אך נדמה שקל לקשרם לדעת הכלבו; כלומר, גם לדעתו חשובה קביעת בית כנסת אחד לתפילה שיעורר את הנפש לעמידה מול הקדוש ברוך הוא.

זהו הסברו הראשון של הרשב"א לקביעות המקום:

אם תתעורר למה חייבו מקום לתפילה [...] שהמתפלל צריך לכוין דעותיו קודם שיתפלל לדעת לפני מי עומד ולעמוד ביראה ולהכיר נמיכותו וגודל האדון אשר הוא מבקש [...] קביעות המקומות שהמקום המוכן לתפילה מוסיף יראה בבתי הכנסיות והמקומות המוכנים לעבודת השם יתברך, וזו אחת מכוונות האזהרה שבאה בתורה "ומקדשי תיראו" לפי שיראת המקום גורמת להיות הנדרש שם כעומד לנגד עיניו ועל ימינו כל היום [...].

בהסבר זה הרשב"א מדגיש את היראה מהקדוש ברוך הוא ואת העמידה בנמיכות קומה מול מלך מלכי המלכים בעת התפילה. הוא טוען שקביעות המקום תורמת להגברת היראה. חשיבות קביעות המקום אינה נעוצה בארבע אמות מסוימות אלא בכך שהמקום

5 על דרך האמור "הרוצה שיחכים ידרים ושיעשיר יצפין" (בבלי, בבא בתרא כה ע"ב). וראו דיון בעניין זה במאמרה של שירי הימלפרב, "משנה מקום משנה מזל", בגיליון זה.

6 לדוגמה: הרב חיים דוד הלוי, **מקור חיים**, ירושלים תשמ"ו, פרק נה הלכה ו; פניני הלכה, תפילה ב, פרק ג: <https://ph.yhb.org.il/02-03-01/>.

7 חידושי הרשב"א על הש"ס, פירושי ההגדות, ירושלים תשנ"ב, עמ' ו.

המיוחד לתפילה מגביר את היראה. מהסבר זה לבדו אפשר היה להסיק שעצם התפילה בבית כנסת תוכל להביא ליראה הנדרשת, ואין בכך כדי להסביר מדוע חשוב לפקוד דווקא אותו בית כנסת קבוע.

ההסבר השני של הרשב"א משלים את ההסבר הראשון ומוסיף גם את הייחוד של מקום קבוע לעומת סתם בית כנסת: "יש עוד תועלת נגלה בקביעות המקום, שהוא גורם להתמיד תפילותיו לעתים מזומנים, ובהיות המקום בלתי קבוע יבא ממנו לידי היאוש והעצלה". לא די להתפלל במקום שהוא מיוחד לתפילה, אלא צריך לקבוע בית כנסת אחד שבו מתפללים באופן קבוע על מנת להתמיד בתפילה.

שני הלכי רוח אלו, היראה מול הקדוש ברוך הוא וההתמדה בתפילה, מתקבלים על ידי קביעת בית כנסת אחד להתפלל בו.

ג. קביעת מקום מיוחד בביתו לתפילה

רבנו יונה בפירושו לרי"ף מביא שיטה ייחודית לפירוש חובת קביעת המקום לתפילה:

כל הקובע מקום לתפלתו אלהי אברהם יהיה בעזרו. לא אמר זה במקומות של בית הכנסת דכיון שכולה מקום תפלה היא, אין להקפיד אם יושב פעמים בזוית זו ופעמים בזו אלא רצה לומר שקובע מקום לתפלתו בביתו שפעמים שאינו יכול ללכת לבית הכנסת מתפלל בביתו ומיחד מקום ידוע לכך (רבנו יונה על הרי"ף, ברכות ג ע"ב).

לעומת הפירושים הקודמים שהבאנו, על פי רבנו יונה אין משמעות למקום התפילה בתוך בית הכנסת. מי שמתפלל בבית הכנסת נתון כבר בהוויה של תפילה, ועל כן אינו צריך להקפיד על מקום קבוע. מדברי רבנו יונה שהבאתי ובעיקר מהמשך דבריו נראה שלא רק שפירושו להיקף החובה ייחודי; הוא גם אינו רואה בקביעת המקום חובה הלכתית.

רבנו יונה אינו מזכיר כלל את החובה המוזכרת בירושלמי, אלא מתייחס רק לנאמר בבבלי ומסביר שהשבח הגדול "אי חסיד אי עניו" לא נאמר רק על עצם המעשה של קביעת המקום לתפילה, אלא שקביעת המקום לתפילה מבטאת את דקדוקו ואת אהבת התפילה של המתפלל הזה, ואלו בוודאי נובעים ממידת הענווה. מלשון רבנו יונה נשמע שקביעת המקום מעידה על אופיו של האדם. כמוכן, אם אדם מקיים חובה הלכתית, המוטלת על הכול, אי אפשר ללמוד מכך דבר על אופיו הייחודי. רק מעשה מיוחד שהאדם מתנדב לעשותו, עשוי להצביע על ייחודו.

הוכחה נוספת לטענתנו שרבנו יונה אינו רואה בקביעת מקום לתפילה חובה הלכתית היא המגמה ההפוכה ביחס בין המעשה להלך הרוח העולה מדברי רבנו יונה. שאר הפרשנים

מסבירים שקביעת המקום מביאה את האדם להלך הרוח המתאים לתפילה, ואילו רבנו יונה מסביר שהלך הרוח של האדם הוא שמוביל אותו לקבוע מקום לתפילה בביתו.

גישתו של רבנו יונה עולה בקנה אחד עם דברינו שהחובה הנורמטיבית לקבוע מקום לתפילה אינה יכולה להתבסס על דברי הבבלי, המפליג בשבחיו של מי שקובע מקום לתפילה, אלא מבוססת על דברי הירושלמי. כך עולה גם מהמאירי, המיישב את הפער בין שני התלמודים:

ראוי לאדם לקבוע מקום לתפלתו שכל שהמקום מיוחד לו לתפילה, כוונתו מצויה ביותר, ודבר זה פירושו בשאין שם בית הכנסת ואף בבית הכנסת צריך אדם ליחד לו מקום, וכן פירשו בתלמוד המערב ממה שנאמר "ויהי דוד בא עד הראש אשר ישתחוה שם לאלקים" - "השתחוה" לא נאמר, אלא "ישתחוה".

נראה מדבריו שכמו רבנו יונה אף המאירי פוסק שגם מחוץ לבית הכנסת ראוי שאדם יקבע לו מקום מיוחד לתפילה, והוא לומד זאת מהבבלי. ואולם המאירי מחייב לקבוע מקום מיוחד גם בתוך בית הכנסת, ואת החובה הזאת הוא לומד מהירושלמי.

המאירי לא צעד בדרכו של רבנו יונה בסברה שקביעות המקום מוכיחה על אופיו של האדם. לדבריו, גם כאשר האדם מתפלל מחוץ לבית הכנסת קביעות המקום מעוררת בו את הכוונה. הסברו של המאירי אינטואיטיבי ומעורר הזדהות. נדמה שרובנו יכולים להעיד כי כשאנחנו נמצאים במקום שיוחד לפעילות מסוימת תנדוד המחשבה לאותה פעילות. אם הגענו למקום שכבר היינו בו, ניזכר בפעם האחרונה שביקרנו באותו מקום ויעלה בדעתנו אותו דבר שעליו חשבנו שם בעבר.

סיכום

לא רק התפילה שהוגה האדם חשובה; גם הלך הרוח שלו והרגשתו בשעה שהוא מתפלל לפני בוראו חשובים. אחד הגורמים המשפיעים עליהם הוא המקום הנבחר לתפילה.

שני התלמודים נבדלים זה מזה ביחסם לקביעת המקום בתפילה: הבבלי מסמן כיוון היוצא מהאדם ופונה לעבר הפעולה; מתוך יחסו הנפשי של האדם לתפילה הוא קובע לה מקום. לעומתו התלמוד הירושלמי מתווה כיוון הפוך, מן הפעולה לעבר האדם; האדם שיקבע מקום לתפילתו יוביל את נפשו למצב הראוי לה בעת התפילה. הגאונים והראשונים פסקו בעניין זה לרוב על פי הירושלמי. הם סברו שהמתפלל חייב לקבוע מקום לתפילה. החיוב הזה יגרום להלך רוח מתאים יותר לתפילה ולתפילה הראויה.

לגבי השאלה מהו המקום הנפשי הראוי לתפילה ראינו כמה הסברים, וההסברים השונים מובילים למגוון תשובות לגבי השאלה היכן צריך לקבוע מקום לתפילה. את שיטות הראשונים הצעתי לחלק לשלוש קבוצות עיקריות: החובה לקבוע מקום מסוים בתוך בית כנסת מסוים, החובה לקבוע בית כנסת מסוים לתפילה או החובה לקבוע מקום בבית אם האדם אינו מתפלל בבית הכנסת. כל אחת מהשיטות נובעת מתוך הבנה שונה של המקום לתפילה.

הפוסקים שלשיטתם יש לקבוע מקום קבוע בתוך בית כנסת קבוע מנמקים את פסיקתם בכמה אופנים: השולחן ערוך מקביל את התפילה לקורבנות, המוקרבים תמיד באותו מקום; ריא"ף מנמק שבקביעת המקום המתפלל מוכיח שתפילתו תחוננים ואינה קבע; המהרש"א מנמק שמי שקובע מקום אחד לתפילתו אומר בכך שאת כל כוחותיו הוא שואב מהקדוש ברוך הוא לבדו ולא מהמקום שבו הוא עומד.

הרשב"א מבין שיש לקבוע בית כנסת מסוים. את החובה הזאת הוא מנמק בכך שיש בהיצמדות לבית כנסת אחד כדי להרבות יראה מהקדוש ברוך הוא ובכך שהמקום הקבוע מחזק את ההתמדה בתפילה. המאירי מוסיף שקביעת מקום עוזרת לעורר את הכוונה בתפילה.

רבנו יונה מפרש שמדובר בקביעת מקום מחוץ לבית הכנסת, בשעה שמתפללים ביחידות. האדם המייחס לתפילה חשיבות רבה ומבקש לבטא את רצינותו ואת דקדקנותו כלפיה, הוא שקובע מקום מתאים לתפילה.

הנימוקים השונים מבטאים גישות שונות לעצם ההלכה בדבר קביעת מקום לתפילה: הרשב"א, המאירי ורבנו יונה מדגישים את הכוונה בתפילה. קביעת המקום מוסיפה נופך לתפילה עצמה ועוזרת להעמיק את משמעות התפילה. לכן אין צורך בנהלים מוסדרים ובדקדקנות של מקום מסוים בתוך בית הכנסת, אלא יש לבחור מקום שיעזור לאדם לשפר את כוונתו בתפילה. אם בעזרת הכוונה להתפלל בתוך בית כנסת או בעזרת יצירת מקום מתאים לתפילה כאשר האדם נמצא מחוץ לבית הכנסת.

לעומת זאת האחרונים המנמקים את החובה לקביעת מקום מסוים בבית הכנסת אינם מנמקים את החובה דרך התפילה עצמה אלא מוסיפים דרישה הקשורה למסגרת החיצונית של התפילה שתעזור לאדם להבין את עצם עמידתו מול הקדוש ברוך הוא.

העמדת התפילה כתחליף לקורבנות, כפי שציין השולחן ערוך, מחברת את האדם לכלל ישראל ולבית המקדש. תפילתו אינה רק עניינו הפרטי של המתפלל המסוים.

אפשר לקשר בין קביעות המקום לממד הקבע של התפילה: האדם צריך להתפלל באותו מקום בכל תפילה בלי להתחשב במצב הרוח או בשינויים אישיים אחרים. ואולם ריא"ף מחבר את קביעות המקום דווקא לצד התחוננים שבתפילה: דווקא קביעות המקום תוביל את האדם לעמידה של תחוננים מול הקדוש ברוך הוא. תשומת הלב שלו והשתדלותו להגיע למקומו הקבוע מבטאות רצון פנימי להתחבר לקדוש ברוך הוא ולעמוד מולו בתפילה כנה.

עז דבֹרָה • הקובע מקום לתפילתו

נימוקו של המהרש"א בא מכיוון אחר: קביעות המקום, כפי שהוא הבין אותה, באה להטעים שהתפילה מנותקת משיקולים חיצוניים. לא המקום משפיע על איכות התפילה או על המענה שיקבל האדם, אלא אלוהים לבדו, הוא שיקבל את התפילות ויחליט איזה שפע יושפע על האדם.

לשם המעשה המשמעותי של התפילה לא די ביצירת אווירה הולמת או בבחירת מקום מתאים. יש צורך בהליך מעשי מוגדר לקביעת המקום לתפילה. כך ייזכר האדם בכל תפילה מחדש שעליו להתחבר לממדים נוספים בתפילתו.